مارف خەزنەدار:
ئەوینێک سەرتاپێی هەبوونی ڕەنگڕێژ کردبوو؛ نەتەوە و نیشتمان

فەرهاد شاکەلی

پێشتر لەوەیە بەرهەم و نووسینیم بەرچاو کەوتبێت، یا خوێندبێتەوە، بەڵام باوەڕ ناکەم بە شێوەیەکی تایبەت سەرنجمی ڕاکێشابێت. دەزانم یەکەم کتێبی ئەو، کە دەستم کەوت و خوێندمەوە (بووکەشووشە) بوو. ئەمە نامیلکەیەکی بچکۆلە بوو، نازانم یەک چیرۆک بوو یا لە هەندێک کورتەچیرۆک پێک هاتبوو. تا ئەو کاتە خۆیم نەبینیبوو.

باسی کەسێک دەکەم کە زانا و نووسەر و ئەکادیمیکار و مامۆستایەکی بەڕێز و گران و ڕەوشتبەرز و وەفادار بوو. ماوەی دوو ساڵ ڕاستەوخۆ مامۆستام بوو، لە بەشی کوردیی کۆلێژی ئادابی زانکۆی بەغدا دەرسی پێ وتوومەتەوە. ساڵانێکی دووروودرێژیش وەک دوو هاوڕێ پێوەندییەکی گەرم و دۆستانەمان هەبوو، نامەمان بۆ یەکدی دەنووسی، کە دەچوومەوە بۆ کوردستان سەرم لێ دەدا، کە هات بۆ ئاڵمانیا، چوومە سەردانی، بەرهەمی خۆی و نووسەرانی دیکەی بۆ دەناردم، زۆریش شانازیی بەوەوە دەکرد کە ڕۆژێک لە ڕۆژان خوێندکاری بووم و مامۆستام بووە. پیاوێک بوو تا دوایین ڕۆژەکانی ژیانی کاری دەکرد و دەینووسی و ماندووبوونی نەدەزانی و نەخشەی بۆ کاری ساڵانی داهاتوویش دادەنا. باسی مامۆستا دۆکتۆر مارف خەزنەدار (١٩٣٠-٢٠١٠) دەکەم.

لە کۆنگرەی دووەمی یەکێتیی نووسەرانی کورددا، کە مانگی تەمووزی ١٩٧١، لە هەولێر بە ڕێوە چوو، ئەویش و بەشێکی زۆری نووسەرانی کوردیشم چاو پێ کەوتن. ئیتر لەوێوە و لەوساوە لەگەڵ هەندێکیاندا ئاشنایەتی و دۆستایەتیم پەیدا کرد و هەندێکی دیکەیشیان، مەگەر هەر لە کۆنگرە و سەمینارەکاندا یەکدیمان بینیبێت، ئەگەرنا پێوەندییەکەمان هیی ئەوە نەبوو ببێتە دۆستایەتی و ئاشنایەتیی تەواو.

یەکێتیی نووسەرانی کورد، ئەگەر باشم لە بیر مابێت، ساڵێک پێشتر دامەزرابوو. دامەزرانەکەی بەو شێوەیە یەکێک بوو لە بەرهەمەکانی ڕێککەوتننامەی یانزدەی ئازاری ١٩٧٠، کە بۆ یەکەم جار دەستەڵاتدارانی عیراق بەڵێنی جێبەجێکردنی ئۆتۆنۆمی [حكم ذاتي]یان بە کورد دابوو. لە کۆنگرەی دامەزراندندا بڕیاردەری سەرەکی نووسەرانی سەر بە پارتیی دێمۆکراتی کوردستان بوون (باڵی سەرۆک بارزانی، کە لەناو خەڵکدا بە مەلایی ناو دەبرا). هەر لەبەر ئەوەیش بوو کە مامۆستا هەژاری موکریانی وەک سەرۆک هەڵبژێردرا. هەوڵدان بۆ دامەزراندنی یەکێتییەکی تایبەت بۆ نووسەرانی کورد، بیرێک بوو کە هەر لە سەرەتای کوودەتاکەی عەبدولکەریم قاسمەوە لەناو نووسەر و ڕووناکبیرانی کورددا هەبووە، ئەگەرچی نووسەر و ڕووناکبیری کورد، بە ژمارە، هێندە زۆر نەبوون کە بتوانن قورسایی و سەنگێکی زۆریان هەبێت بۆ جێبەجێکردنی. هێندەی

بیستوومە مامۆستایان ڕەفیق حیلمی و گۆران، وەک دوو نووسەری کورد، لە یەکێتیی نووسەرانی عیراقدا چالاک بوون. یەکەمیان کەسێکی سەربەخۆ و نەتەوەیی، گۆرانیش ئەندامی پارتیی کۆمونیستی عیراق بوو.

ئەم بیرە جارێکی دی لە نیوەی دووەمی شەستەکاندا سەری هەڵداوەتەوە، بە تایبەتی دوای ئەوەی کە پارتی دیمۆکراتی کوردستان بوو بە دوو بەشەوە. ئەو بەشەیان کە لەگەڵ ڕێژیمی عیراقدا بوو پێی دەگوترا (باڵی مەکتەبی سیاسی یا جەلالی). کە بەعس لە هاوینی ١٩٦٨دا بۆ جاری دووەم دەستەڵاتیان گرتە دەست، ئەم باڵە چالاکییان لە شارەکاندا زۆر پەرەی سەند. لە ڕووی فەرهەنگییەوە ڕۆژنامەی [النور]یان بە عەرەبی و گۆڤاری [ڕووناکی و ڕزگاری]یان بە کوردی بڵاو دەکردنەوە. نووسەر و ڕووناکبیرانی کورد، بە تایبەت ئەوانەی لەو باڵەوە نزیک بوون، کەوتنە خۆیان بۆ دامەزراندنی یەکێتییەکی سەربەخۆ بۆ نووسەرانی کورد. کۆمەڵێک نووسەر، بە شێوەیەکی ڕەسمی داوایان لە هەردوو وەزارەتی ناوخۆ و ڕۆشنبیریی عیراق کردبوو کە ڕێگە بدەن یەکێتیی نووسەرانی کورد دابمەزرێت. لەناو ئەمانەدا، لە هەموویان چالاکتر بۆ بە دواداچوونی کارە بیرۆکراتییەکانی ئەو داوایە کاکەمەم بۆتانی بوو. وەک خۆی دەیگێڕایەوە و لە نووسینێکیشدا باسی دەکات، لە سەرەتای ساڵی ١٩٧٠دا بە ڕەسمی ڕێگەیان پێ درابوو، بەڵام بە بڵاوبوونەوەی بەیانی یانزدەی ئازار، ئیدی ئەو باڵە نەخشی سیاسی و فەرهەنگییان بڕایەوە. جا دەگوترێ ئەو یەکێتیی نووسەرانەی لە بەهاری ١٩٧٠دا دامەزرێنرا هەر لەسەر بناغەی ئەو داوایەی کاکەمەم و هاوڕێکانی هەڵچنرابوو. خۆشبەختانە لەو یەکێتییەدا و لە زۆربەی سەندیکا و کۆمەڵە و یەکێتییەکانی قوتابیان و ژنان و لاوان و نووسەران و مامۆستایاندا، کورد یەکگرتووانە پێکەوە کاریان دەکرد.

من لە ڕووی تەمەنەوە وا نەبووم کە لە خۆم ڕاببینم بچم بۆ کۆنگرەی دامەزرانی یەکێتیی نووسەران یا ببمە ئەندامی. ڕاستییەکەی بەرهەمم هەبوو. چەند نووسینێکم بە عەرەبی و چەند شیعرێکیشم بە کوردی بڵاو کردبوونەوە. شیعرێکیشم تەرجەمە کرابووە عەرەبی و لە ڕۆژنامەیەکی عەرەبی-کوردیدا لە بەغدا بڵاو کرابووەوە. بێجگە لەوانە شیعری دیکەیشم هەبوون کە دەکرا دیوانێکی بچکۆلەیان لێ پێک بهێنم. پێم وایە تا ئەو کاتەیش هیچ نووسەرێکی ناوداری کوردم نەدەناسی، بەڵام بەرهەمی بەشی زۆریانم خوێندبووەوە.

ئەو کاتە، سەرەتای حەفتاکانی سەدەی بیست، ئێمەی لاوی نوێخواز و دڵگەرم، گۆڕانخواز و گۆڕینویست کۆمەڵێک بەها و بیر و بنەمامان کردبوونە پێوەر و بۆ هەڵسەنگاندنی ئەم و ئەو، یا بەرهەمیان، دەمانخستنە کار. ئەم و ئەوی ئێمە زیاتر نووسەران و ڕووناکبیران و "ئەهلی قەڵەم" بوون، ئەگەرنا بۆ ئەوانەمان کە سەر و سەودایەکمان لەگەڵ سیاسەت و کوردایەتیدا هەبوو، پێوەر و بەهاکان جۆرێکی دیکە بوون، سیاسی بوون. بۆ نووسەران و ڕووناکبیران، ئەگەر ئێستا بووایە، دەمگوت بنەماکانی هەڵوێستمان "ئێستێتیکی" بوون، بەڵام ئەودەم هێشتا گەنجینەی تێرمینۆلۆگیی ئەدەبی و هونەریمان هێندە ئاوەدان نەبوو، ناوێکی وەها لەو هەڵوێستەمان بنێین.

سەرەتای هاوینی ١٩٧١ بۆ ئەزموونی بەکالۆریای شەشی ئامادەیی چووبووم بۆ کەرکووک. کە لێ بوومەوە، هەر لەوێوە لێم دا و چووم بۆ بەغدا. پێم وایە ٤-٥ ڕۆژێک لەوێ مامەوە. ئەمە سەرەتایەکی باش و پێویست بوو بۆ ناسینی کۆمەڵێک نووسەری کورد. بە سەردانی ڕۆژنامەی هاوکاری و بارەگای نووسەرانی کورد، کۆمەڵێکی باشم لێ ناسین. هەندێکیان لەو کاتەوە بوون بە هاوڕێی نزیک و ساڵانێکی دوورودرێژ پێوەندی و هاوڕێیەتیمان هەر بەردەوام بوو. لێرەدا تەنیا ناوی ئەوانەیان دەهێنم کە ئێستا لە ژیاندا نەماون: محەمەد بەدری، مەحموود زامدار، جەلالی میرزا کەریم، ئەحمەد محەمەد ئیسماعیل و کەمال ڕەئووف محەمەد. هەر لەو ڕۆژانەدا چوومە خزمەت مامۆستا عەلائوددین سەججادی لە مزگەوتەکەی خۆی لە مەیدان. ئەو دیدارەی مامۆستا سەججادیم لە نووسینێکی دیکەمدا باس کردووە. زامدار پێی وتم مانگی داهاتوو کۆنگرەی دووەمی یەکێتیی نووسەرانی کورد لە هەولێر بە ڕێوە دەچێت، هەوڵ بدە بێیت. بەڵێنیشی دا بە نامە لە کات و ڕۆژی کۆنگرەکە ئاگادارم بکات. هەر وایشی کرد. یەک دوو حەفتەیەک دواتر نامەیەکی بۆ ناردم و کاتی کۆنگرەکەی بۆ نووسیبووم کە لە پشووی ١٤-١٧ی تەمووزدا دەبێت.

یەک یا دوو ڕۆژ پێش کاتی کۆنگرەکە، چووم بۆ کەرکووک، بۆ ماڵی بەهەشتی مامۆستا لەتیف حامیدی بەرزنجی. دەمزانی لەتیف هەڵمەتی هاوڕێم لەوێیە. تا درەنگانێک دانیشتین، قسە و باسمان هەر ئەدەب و شیعر و کەمێکیش فەلسەفە بوو. ئەمەی دوایی ئارەزووی مامۆستا لەتیف حامید بوو، کە ئەودەم ئیسلامی لە چوارچێوەی فکر و فەلسەفەدا تاووتوێ دەکرد. بۆ نووستن، هەڵمەت و من چووینە سەربان، لەوێ نوێنیان بۆ ڕاخستبووین. نووستنی چی؟ ئێمە تازە دەرگای قسە و باسمان دەکردەوە. بڕیارمان دا بچین بۆ کۆنگرەکەی نووسەران لە هەولێر و لەوێ بەیانێکی شیعری، کە من پێشتر نووسیبووم و لەگەڵ لەتیفدا بڕێک دەستکاریمان کرد، بڵاو بکەینەوە. بۆ بەیانییەکەی چووین بۆ هەولێر.

لە بەردەرگای هۆڵی کۆنگرە، چاوم بە دوو لاوی باریکەڵەی ڕانکوچۆغەلەبەر کەوت. خۆمان بە یەکدی ناساند و چۆنی و چاکییەکی گەرممان کرد. ئەمانە سامی شۆڕش و عەزیز گەردی بوون، کە ئێستا هەردوویان لە ژیاندا نەماون. باشم لە بیر نییە، کۆنگرە دوو یا سێ ڕۆژی خایاند؟ لەو ماوەیەدا من و لەتیف [بەیانی شێتەکان]مان بڵاو کردەوە. هەر بە دەستخەت پەنجا شەست دانەیەکمان لێ نووسیبووەوە. دەنگدانەوەیەکی باشی هەبوو. نووسەران هەڵوێستی جۆراوجۆریان هەبوو. شەوەکەیشی کە لە یانەیەک دادەنیشتین، لەگەڵ لەتیفدا بووبووینە بابەت و باسی بەشێک لە نووسەران. زۆر کەس هەبوون حەزیان دەکرد لەگەڵیان دانیشین و باسی بۆچوونەکانی خۆمان بکەین. دیارە کەسانێکیش هەبوون گاڵتەیان پێ دەهات و پێیان وا بوو وشەی شێتەکان وشەیەکی پڕ بە پێستە بۆ لەتیف و من. دەگەڕاین بەسەر مێزەکاندا و لەگەڵ ئەم و ئەو قسەمان دەکرد. حەوت هەشت کەسێک لە دەوری مێزێکی گەورە دانیشتبوون، بانگیان کردین و زۆر بە ڕێزەوە فەرموویان لێ کردین کە دانیشین. ئێمەیش دانیشتین. کە قسەیشیان لەگەڵ کردین زۆر بە شێوەیەکی جوان و ڕێزدارانە دەدوان. ئەمانە هەندێک (یا هەندێکیان) ڕووناکبیری نەتەوەخوازی

نزیکی [کاژیک] بوون. ئێستا تەنیا بەشێکیانم لە بیر ماوە، کە دۆکتۆر ئیحسان فوئاد، ئەحمەد هەردی، فەریدوون عەلی ئەمین و ئەحمەد غەفوور بوون.

ئەو یەک دوو شەوەی بۆ پێشاندانی شانۆ و خوێندنەوەی شیعر دیاری کرابوون، بەرنامەیان بۆ نووسەرانی سلێمانی و هەولێر دانابوو، کەچی کەرکووکیان پشتگوێ خستبوو. لەسەر ئەوەیش ئێمەی نووسەرانی کەرکووک و گەرمیان هەرایەکی باشمان سازاند و شانۆکەمان داگیر کرد و شیعرمان خوێندەوە. کاک لەتیفیش و منیش باسی ئەم ڕووداوەمان لە نووسینی دیکەدا کردووە. ئەم باسی کۆنگرەیەم بۆیە هێنایەوە، تا بڵێم ئەو کۆبوونەوەیە بوو بە هۆی ئەوەی بەشێکی زۆری نووسەرانی کورد بناسین، بەڵام دەتوانم بڵێم ئەوان هەر هەموویان ئێمەیان ناسی.

هەر ئەو جارە مامۆستا خەزنەداریشم چاو پێ کەوت، پێم وایە تەوقە و چۆن و چاکییشمان کرد، بەڵام نە بووینە ئاشنا و نە ناسیاوی و هاوڕێیەتیمان لەنێواندا دروست بوو. هەمووی سێ مانگ، سێ مانگونیو دواتر، لە بەشی کوردیی کۆلێجی ئادابی زانکۆی بەغدا وەرگیرام. لەوێ دۆکتۆر ئیحسان و دۆکتۆر خەزنەدار و مامۆستا فەریدوون مامۆستا بوون و لە پلەی جیاوازدا دەرسیشیان پێ گوتووم. لەگەڵ مامۆستا فەریدوون هەر زوو بووین بە هاوڕێ. زۆرجار پێکەوە دادەنیشتین و باسی شیعر و ئەدەب و کەمێکیش سیاسەتمان دەکرد. تێگەیشتن لە مامۆستا خەزنەدار ئاسان نەبوو. هەمیشە مەودایەکی لەنێوان خۆی و خوێندکاردا دەهێشتەوە، با خوێندکار شاعیر و نووسەر و داهێنەریش بووبێت. کەچی یەکێکی وەک مامۆستا فەریدوون، هەر لەو دیدارەی هەولێرەوە، وەک شاعیرێکی لاو و کەسێکی داهێنەر لە منی دەڕوانی و هاوڕێیەتیی دەکردم. نێوانم لەگەڵ دۆکتۆر ئیحسان و دۆکتۆر عیززەدین مستەفا ڕەسووڵ و دۆکتۆر کاووس قەفتانیش خۆش بوو، بەڵام بە شێوە و پلەی جیاواز.

ئێمەی لاو و دڵگەرم و گۆڕینخواز، هەروا بە ئاسانی نەماندەتوانی لە کەسێکی وەک مامۆستا خەزنەدار تێبگەین و لێی نزیک ببینەوە و پردی پێوەندییەکی سفت و دۆستانە بۆ گەیشتن بە هەرێمی فەلسەفە و جیهانبینیی ئەو پیاوە هەڵچنین. ئەو خۆیشی وا پێ دەچوو، هێندە پەرۆشی ئەوە نەبێت ڕێگایەک بکاتەوە تا ئێمە لێی نزیک ببینەوە یا ئەو لە ئێمە نزیک ببێتەوە. دەتوانم بڵێم ئەو وێنەیەی مامۆستا خەزنەدار کە لای ئێمە دروست بووبوو، ئەوە بوو کە مامۆستا لە پێوەندی و هەڵوێستی ڕۆژانەیدا کۆنسێرڤاتیڤ بوو، لە ڕوانگەی ئەدەبی و فەرهەنگییشەوە کلاسیکانە بیری دەکردەوە.

ئێستا کە ئەم دێڕانە دەنووسم، دەزانم ئەو دوو چەمکەی بە کارم هێناون، لەم بوارەدا سوود بە نووسینەکەم ناگەیێنن و بۆ ناساندنی خەزنەدار کۆمەکێکی ئەوتۆ ناکەن. ڕاستییەکەی هەردوو چەمکی کۆنسێرڤاتیڤ و کلاسیک هیچ واتایەکی نەرێنی نابەخشن، بەڵکە تەنیا ئەوەمان پێ دەڵێن کە کەسێک، چۆن دنیا و کۆمەڵگە و فکر و فەرهەنگ دەبینێت. ئەو دوو چەمکە دەربڕی بیرکردنەوەیەکن و وەک زۆر چەمکی دیکە تێگەیشتنێکی ڕوونترمان لەبارەی ئەو جیهانبینییەوە

پێ دەبەخشن. ئەو سەردەمە ئێمە و زۆری وەک ئێمەیش ئەو جۆرە جیهانبینی و فەلسەفەیەمان، هەڵبەتە بە هەڵە و ناهەق، وەک شێوەیەکی کۆنەپەرستی دەخوێندەوە.

دۆکتۆر خەزنەدار مامۆستایەکی بە دیسیپلین بوو. لە پۆلدا، نایەتەوە بیرم، لە بابەتی دەرس بەولاوە باسی شتێکی دیکەی کردبێت. مامۆستاکانی دیکە، ناویان ناهێنم، لەبارەی زۆر شتی لابەلا و سەر بە دەرەوەی بابەتی دەرسەوە قسەیان دەکرد. بۆ خوێندکارێکی هۆشیار ئاسان بوو کە بزانێت مامۆستا تا ڕادەیەکی زۆر حەزی لە ئەدەبی کلاسیکی کوردییە و پێی خۆشە لەو بوارەدا بنووسێت و توێژینەوە بکات و خوێندکارانی فێر بکات. باوەڕ ناکەم و نەمخوێندووەتەوە کە خۆی شیعری نووسیبێت، چ بە شێوەی کلاسیک یا نوێ و مۆدێرن. کە ئەمە دەڵێم، دەمەوێ ئەوەیش وە بیر بهێنمەوە کە کەم خوێنەوار و نووسەری کورد هەیە شیعری نەنووسیبێت یا هەوڵی نەدابێت بینووسێت. کورتەچیرۆک، کە لە ئەدەبی کوردیدا ژانرێکی نوێیە، ئەو سەردەمە نووسەران کەمتر خۆیان لێ دەدا، بەڵام خەزنەدار چیرۆکنووس بوو، بابەتی چیرۆکەکانیشی ژیانی کۆمەڵایەتی و سیاسیی کوردستان و خەباتی سیاسیی کورد بوو.

لە ساڵانی لاوێتیدا، پێش ئەوەی بچێت بۆ یەکێتیی سۆڤییەت بۆ خوێندنی دۆکتۆرا، خەزنەدار لە ڕۆژنامە و گۆڤارەکاندا بە هەردوو زمانی کوردی و عەرەبی دەینووسی. یەکێک لە بەرهەمە باشەکانی ئەو سەردەمەی کتێبی [أغاني كردستان]ە کە بەرهەمی کۆمەڵێک شاعیری کوردی تەرجەمەی عەرەبی کردوون و ساڵی ١٩٥٦ چاپ کراوە. ڕەنگە کاری دیکەیشی هەبن کە من لێیان بێئاگام. نیشانەیەکی دیکەی شیعردۆستیی خەزنەدار، بە تایبەت شیعری کلاسیکی، کتێبی [کێش و قافیە لە شیعری کوردیدا]یە، ساڵی ١٩٦٢ چاپی کردووە. هەر لە کۆتاییی پەنجاکاندا خەزنەدار بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ لە گۆڤارێکی کوردیدا، کە گۆڤاری [شەفەق] بوو، لە کەرکووک دەردەچوو، دەست بە کار دەکات. ساڵانێک دواتر، لە سەرەتای حەفتاکاندا سێ ژمارە لە گۆڤاری [دەفتەری کوردەواری] بڵاو دەکاتەوە. ئەم گۆڤارە پلەیەکی بەرزی ئەدەبی و زانستیی هەبوو. هەر لەو ساڵانەدا ماوەیەک سەرنووسەری گۆڤاری [نووسەری کورد] بوو، لە بڵاوبوونەوەی گۆڤاری [شمس کردستان: ڕۆژی کوردستان]یشدا نەخشێکی دیاری هەبوو، بەڵام نازانم سەرنووسەر بوو، یا ئەندامی دەستەی نووسەران.

شۆڕشی یا کوودەتای چواردەی تەمووز دەرفەتێکی باشی بۆ کورد هێنایە پێشەوە کە لە ڕووی سیاسی و فەرهەنگییەوە گەشە بکەن و بۆ پێشخستن و گەشەپێدانی خەباتی ئازادیخوازانە و بۆ پێشکەوتنی زمان و ئەدەبی کوردی کاری گەورە بکەن. هەر لەو دەمەیشدا بوو کە کۆمەڵێک خوێندکاری کورد هەڵبژێردران و نێردران بۆ یەکێتیی سۆڤییەت بۆ خوێندن. یەکێک لەو خوێندکارانە مارف خەزنەدار بوو. تێزی دۆکتۆراکەی [کورتەیەکی مێژووی ئەدەبی هاوچەرخی کوردی] بوو. من بۆ خۆم تا ئێستا تێزەکەیم بە هیچ زمانێک نەبینیوە و نەخوێندووەتەوە. سەرپەرشتیاری تێزی دۆکتۆراکەی، پرۆفیسۆر قەناتی کوردۆ (کوردۆییێڤ) بوو.

من باوەڕ ناکەم خەزنەدار سوودێکی ئەوتۆی لە کوردۆییێڤ وەرگرتبێت. بەشێکی زۆری ئەوانەی لە سۆڤییێت خوێندوویانە زۆر پەسنی ئەو پیاوەیان دەدا و بە بەژنوبالای زانستیی ئەویاندا هەڵدەدا، بەلام من پێم وایە ئەو وێنەیە زێدەڕۆیی و درشتبینییەکی زۆری تێدایە. پێشەکییەکەی کوردۆییێڤ بۆ [مەم و زین]ی ئەحمەدی خانی، کە ڕودێنکۆ ئامادەی کردووە، بخوێنەوە، تێدەگەی کە کوردۆییێڤ نە زانایە و نە ئەدەبناسە. لەوەیش سەیرتر، سالانێک دواتر کتێبێکی مێژووی ئەدەبی کوردیی لە دوو بەرگدا نووسیوە و لە ستۆکهۆلم بە ئەلفوبێی لاتینی چاپ کراوە، لەوەیشدا کوردۆییێڤ دیسان ئەوەی چەسپاندووە کە شارەزای زانستی ئەدەب نییە و ئەدەبی کوردی ناناسێت. نازانم لەبارەی ئەدەبی کوردییەوە لێکۆڵینەوەی دیکەی هەیە یا نە؟ بەلام من نایەتەوە بیرم هیچ بەرهەمی دیکەیم لەو بوارەدا دیتبێت یا خوێندبێتەوە. یەک دوو بابەتێکی لە گۆڤاری کۆڕی زانیاریی کورددا بلاو بووبوونەوە کە دیسان سەرنجڕاکێش نین. پێم وایە لە بواری زمان و ڕێزماندا برێک باشتر بووبێت. دەمەوێ بڵێم کوردۆییێڤ زانستێکی هێندە قووڵی نەبووە پێشکەشی خەزنەداری بکات، بەلام وا پێ دەچێت، خەزنەداری خوێندکار خۆی هەوڵی دابێت و لە ڕێگەی زمانی ڕووسییەوە سەرچاوە زانستییەکانی خوێندبێتەوە.

ساڵی ١٩٦٩، کە دەبێ تازە لە سۆڤییێت گەڕابێتەوە، خەزنەدار دوو کتێبی چیرۆک بلاو دەکاتەوە، [بووکەشووشە] و [ئەڵەمان کوردی]. ئەمەی دووەمیان لە حەڤدە کورتەچیرۆک پێک هاتووە. خۆشبەختانە چەند ساڵێک لەمەوپێش چیرۆکی [بە ئامانج گەیشت]م تەرجەمەی زمانی سوێدی کرد و لە ئەنتۆلۆگیای [باڵندەکان دەگەڕێنەوە بۆ چیاکان]دا، کە لە ٢٣ کۆرتەچیرۆکی تەرجەمەکراوی کوردی پێک هاتبوو بلاو کرایەوە. وا پێ دەچێت دوای بلاوکردنەوەی ئەو دوو کتێبەی، ئیدی مامۆستا خەزنەدار لە بواری کورتەچیرۆکدا کارێکی ئەوتۆی نەکردبێت. پێم وایە سالانی دواتر دوو یا سێ کورتەچیرۆکی نووسیبوون، بەلام ئیدی بەردەوام نەبوو. لەم ڕۆژانەدا کاک (سەباح ڕەنجدەر)ی شاعیر کورتەچیرۆکی [دڵ و نەتەوە]ی خەزنەداری بۆ ناردم کە لە ناوەڕاستی هەشتاکاندا نووسیویەتی و بلاوی کردووەتەوە. پێشتر ئەم چیرۆکەم نەبینیبوو.

مامۆستا خەزنەدار، وەک باسم کرد، چیرۆکنووس بوو. ئێستا کە چیرۆکەکانی لە بەردەستمدا نین، تەنیا لەبارەی دوویانەوە دەتوانم شتێک بڵێم؛ **بە ئامانج گەیشت** و **دڵ و نەتەوە**. ناوەڕۆکی هەردوو چیرۆکەکە، وا پێ دەچێت، تا ڕادەیەک ئەزموونی خەزنەدار خۆی بن لە چلەکان و پەنجاکانی سەدەی ڕابوردوودا. لە چیرۆکی **بە ئامانج گەیشت**-دا قوتابییەکی کوردی چالاکی سیاسی هێندە بزێوە کە خۆپارێزی نازانێت و پێی خۆشە ڕێژیمی عیراقی ئەوسا بیگرن و بخرێتە زیندانەوە. هەر وایش دەبێت و دەگاتە ئامانجەکەی. چیرۆکی **دڵ و نەتەوە** باسی دڵدارییەکی سەرەتای لاوێتیی کوڕ و کچێکی کوردە (ئەمیان ناوی بەدیعەیە) لە هەولێر. کوڕە لاوەکە بێجگە لە جوانیی بەدیعە، زۆرتر عاشقی ئەوە دەبێت کە ئەگەرچی ماڵی بەدیعە کوردن، لە ماڵدا بە تورکمانی دەدوێن، بەلام بەدیعە لەگەڵ ئەندامانی خێزانەکەیدا هەر بە کوردی قسە دەکات. ئەمە بۆ کوڕە لاوەکە لایەنی هەرە گەش و جوان و دڵڕفێنی عیشقەکەیەتی. دەیەوێ بەدیعە فێری خوێندنەوە و نووسینی کوردییش بکات، کەچی دەبینێت کچە پێشتر دەستی پێ کردووە خۆی فێر

بکات. ئەم چیرۆکە ڕێک پێشاندەری هەستی نەتەوایەتیی خەزنەدارە. لە دڵیدا جێگای داناوە بۆ عیشقی کچێکی جوان، هەروەهایش عیشقی زمان و نەتەوەکەی.

ناوەڕۆکی چیرۆکەکانی خەزنەدار لە زۆر ڕووەوە هاوشێوەی بەرهەمی چیرۆکنووسانی پەنجاکان و شەستەکانی سەدەی بیستی کوردستانن، بۆ نموونە محەمەد مەولوود و مستەفا ساڵح کەریم. لە چیرۆکی **دڵ و نەتەوە**–دا، هەوڵدانێک بۆ گۆڕین و نوێکردنەوەی شێوە، نابینین. گێڕانەوەیەکی نەریتانە جێگەی فۆرمی گرتووەتەوە. لەگەڵ ئەوەیشدا ناوەڕۆکی ڕۆمانتیک و نۆستالجیک هێندە بەهێزە کە ناهێڵێت بیری خوێنەر بە ئەملا و ئەولادا بڕوات و پەرتەوازە ببێت.

خەزنەدار کە دەچێتە سۆڤییێت، شارەزاییەکی باش لە لێکۆڵینەوە و توێژینەوەی ئەدەبیدا پەیدا دەکات. ئیدی دوای هاتنەوەی بۆ نیشتمان و کارکردنی وەک مامۆستای زانکۆ، بەشی هەرە زۆری کات و ژیانی خۆی بۆ ئەو بوارە تەرخان دەکات. کتێبەکانی لەبارەی میسباحوددیوان (١٩٧٠) و نالییەوە (١٩٧٧، ١٩٨١) و هەروەهایش [لە بابەت مێژووی ئەدەبی کوردییەوە: ١٩٨٤] سەرچاوەی گرنگن. ڕاستییەکەی ئەم کارانە هەموو خۆئامادەکردنێکی ژیرانە بوون بۆ پرۆژە گەورەکەی ژیانی، کە نووسینی [مێژووی ئەدەبی کوردی] بوو. خۆشبەختانە ئەم کارەی لە سێبەری کوردستانێکی، تا ڕادەیەک، ئازاددا و لە حەوت بەرگدا گەیاندە نووسەر و خوێنەر و ڕووناکبیرانی کورد. جێی سەرنجە کە مامۆستا، ئەگەرچی بەرگی شەشەم و حەوتەمی کتێبەکەی بۆ نووسەران و شاعیرانی سەدەی بیستەم تەرخان کردووە، کەچی لە شاعیرانی نەوەی دوای گۆران، تەنیا سێ کەسی پێشکەش کردوون، لە کاتێکدا نەوەی دوای گۆران قۆناغێکی بەهێز و ڕەنگینی ئەدەبی کوردییە.

ئارەزووییەکی دیکەی زانستانەی خەزنەدار ئەوە بوو کە ڕۆژهەڵاتناسان و کارەکانیان بە خوێنەری کورد بناسێنێت، هەروەهایش ئەو بەڵگەنامە و دەستنووسانەی کە دیسان بە هۆی ڕۆژهەڵاتناسانەوە گەیێنراونەتە ناوەندەکانی لێکۆڵینەوە لە زانکۆ و ئەکادیمییەکانی وڵاتانی ئەوروپایی، بڵاو بکاتەوە. ئەمەیان کارێکی ئاسان نەبوو. لە سەردەمی ڕێژیمی سۆڤییێتدا، هەزاران ئاستەنگ و لەمپەریان لە بەردەم بەکارهێنانی دۆکومێنت و ئەرشیڤدا دروست دەکرد. هەموو شتێکیان دەخستە ژێر پرسیارەوە. لەم ڕووەوە کوردناسی ناوداری بریتانی پرۆفیسۆر دەیڤید نیڵ مەکینزی (١٩٢٦–٢٠٠١) جارێکیان باسی ڕووداوێکی بۆ گێڕامەوە کە بەسەر خۆیدا هاتبوو (سەبارەت دەستنووسە کوردییەکان لە لێنینگراد)، ڕەنگە هەر بۆ ئەوە بشێت بۆ پێکەنین بگێڕدرێتەوە. مامۆستا خەزنەدار لەم بوارەدا چەند کتێب و وتار و هەندێ دۆکومێنتیشی بڵاو کردوونەوە، کە ڕەنگە گرنگترینیان، ڕۆژنامەی (کوردستان) و دەستنووسەکەی عەلی تەرەماخی بێت سەبارەت ڕێزمانی عەرەبی کە بە کوردی نووسیویەتی.

لێرەدا پێم باشە ئەو هەڵوێست و بۆچوونەی خۆم دووبارە بکەمەوە کە ساڵانێکی دوورودرێژە پێی گەیشتووم و لە نووسینی دیکەیشمدا جەختم کردووە. مامۆستا خەزنەدار و بەشی زۆری

ڕووناکبیرانی کورد، بەتایبەت ئەوانەی لە بواری کوردناسیدا توێژینەوە دەکەن و دەنووسن، پێیان وایە کوردناسەکان یا ڕۆژهەڵاتناسەکان دۆستی دڵسۆزی کورد و گەلانی ڕۆژهەڵات بوون و ئەو کار و لێکۆڵینەوانەی کردوونیان، تەنیا لە پێناوی زانستدا و بە نیازی کاری زانستی و ئەکادیمی ئەنجامیان داون. من پێم وایە کوردناسەکان و ڕۆژهەڵاتناسان، بەشی هەرە هەرە زۆریان، هەروا ڕوون و ڕەوان، جاسووسی دەستگاکانی هەواڵگریی ئەم وڵات و ئەو وڵاتی کۆلۆنیالیست و ئیمپەریالیست بوون. ئەوان بەو کارەیان ویستوویانە گەل و ناوچەی جۆراوجۆری ڕۆژهەڵات بناسن و کارئاسانی بۆ داگیرکردن، دەستتێوەردان، چەوساندنەوە و پارچەپارچە کردنیان لەلایەن کۆلۆنیالیستان و ئیمپەریالیستانەوە بکەن. ڕاستییەکەی ئەوانەی کە جاسووس نەبوون و بە ڕاستی لە پێناوی زانستدا کاریان کردووە یەکجار کەمن.

لە ماوەی ٤٦ ساڵی ژیانمدا لە ئەورۆپا، بەتایبەت دوای ئەوەی لە زانکۆی ئوپسالای سوێد وەک مامۆستای زمان و ئەدەبی کوردی دامەزرام، لە دەیان کۆنگرە و کۆنفرانس و سەمیناری زانستی و ئەکادیمیدا و لە زانکۆ و وڵاتانی جۆراوجۆری جیهاندا، لە ڕۆژهەڵات و ئەورۆپا و ئەمەریکا، ئامادە بووم و بە وتار و لێکۆڵینەوەی زانستی بەشداریم کردووە. لەو گردبوونەوانەدا دەیان ڕۆژهەڵاتناس و کوردناسی ڕۆژهەڵاتی و ئەورۆپایی و ئەمەریکاییم ناسیون و بەشێکی باشی کار و توێژینەوەکانیانم خوێندوونەوە. دەکرێ لەم بارەیەوە شتێکی زۆر بگوترێ و بنووسرێ. لە بەشێکی زۆری نووسین و دیدارەکانمدا بە درێژا لەم بابەتە دواوم، ڕەنگە کتێبی [دەرزیئاژن] نموونەی هەرە دیار بێت.

هەمیشە ئەوەم بە لاوە سەیر بووە کە بۆچی بەشێکی زۆری نووسەر و ئەکادیمیکارانی کورد لەو ڕاستییە نەگەیشتوون کە ڕۆژهەڵاتناسی، بێ ئەملا و ئەولا، واتە زانستی جاسووسی بۆ خزمەتی کۆلۆنیالیزم و ئیمپەریالیزم؟ چۆنە کەسێکی وەک مامۆستا خەزنەدار یا تەنانەت مامۆستا مەسعوود محەمەد ئەوڕاستییەیان بە تەواوی لا ڕوون نییە؟ مامۆستا خەزنەدار ئاشنای ئەو باوەڕ و هەڵوێستەی من بوو، دەیزانی وا بیر دەکەمەوە، بەڵام هەرگیز ئەو بابەتەی لەتەکدا باس نەدەکردم. خۆزگە مامۆستا و ئەکادیمیکار و ڕووناکبیرانی کورد لە ڕوانگەیەکی ڕەخنەگرانەوە کار و بەرهەمی ڕۆژهەڵاتناسانیان بخوێندایەتەوە و هەڵبسەنگاندایە، ئەو پردە پانوپۆڕەیان بە دی بکردایە کە ڕۆژهەڵاتناسان و بەرهەمەکانیان دەبەستێت بە کۆلۆنیالیزم و ئیمپەریالیزمەوە.

خەزنەدار ساڵانێکی دوورودرێژ مامۆستا بوو لە زانکۆی بەغدا لە عیراق، زانکۆی عەنناب لە جەزائیر و زانکۆی سلێمانی و زانکۆی سەلاحەددین لە کوردستان. ماوەیەکیش ئەندامی ئەکادیمیای کوردی بوو. مامۆستا دوایین بیست - بیستوپێنج ساڵی ژیانی خۆی لە هەولێری پێتەختی هەرێمی کوردستان، کە شوێنی لەدایکبوونی خۆی بوو، بردە سەر. ئەو ساڵانە لە ساڵە بەبڕشت و پڕبەرهەمەکانی ژیانی بوو. لەو ساڵانەدا حەوت بەرگی مێژووی ئەدەبی کوردی، بیرەوەرییەکانی خۆی [ڕۆژگاری من]، جاری یەکەم لە هەشت بەرگدا و دواتر لە دوو بەرگدا کۆ کرانەوە، و چەندان لێکۆڵینەوەی ئەدەبی و کتێبی وەرگێڕدراوی بڵاو کردنەوە. هەروەها زۆر

بابەتی لە گۆڤارە کوردییەکاندا دەنووسین. لەو سالانەدا مالی خەزنەدار و نامەخانە تایبەتییەکەی خەزنەدار بووبوونە مەلبەندی گەورە و گرنگ و کاریگەر بۆ دۆست و ئاشنا و خوێندکاران و بۆ هەر کەسێک لە بواری لێکۆلینەوەی فەرهەنگ و ئەدەبی کوردیدا کاری بکردایە. نامەخانەکەی بە ڕاستی هێندە دەولەمەند بوو، کە مرۆڤ سەری سڕ دەما ئەم هەموو کتێب و گۆڤار و دەستنووس و بەلگەنامە و ئەتلەس و نەخشانەی چۆن کۆ کردوونەوە و پاراستوون. ئەوجا لەوەیش سەیرتر ئەم ناوەندە گەورەیە هێندە جوان ڕێک خرابوو، وات دەزانی لە کتێبخانەیەکی دەولەتی یا سەر بە زانکۆیەکی ئەورۆپاییدایت.

ئەو سالانەی کە لە بەشی زمانی کوردیی زانکۆی بەغدا دەمخوێند، پێوەندیم لەگەل دۆکتۆر خەزنەداردا پێوەندیی خوێندکار و مامۆستا بوو. ئەم جۆرە پێوەندییە زیاتر لە چوارچێوەی زانکۆدا ڕەچاو دەکرا، ئەگەرنا زۆرجاریش لە کۆڕ و سەمینارەکانی یەکێتیی نووسەرانی کورد و کۆمەلەی ڕۆشنبیریی کوردی و دەستگا کوردییەکانی دیکەدا وەک هەر نووسەر و ڕووناکبیرێکی کورد چاومان بە یەکدی دەکەوت. هەموو سالێکیش، لە نەورۆز و بەهاردا قوتابیانی بەشی کوردی، دەچووین بۆ سەیران، بۆ لای کۆشک و تاقی کیسرا لە باشووری ڕۆژهەلاتی بەغدا، یا زەریاچەی حەببانییە، یا (قەناتی جەیش)ی نزیکی بەغدا، لەم سەیرانانەدا، کە یەکێتیی قوتابیانی کوردستان ڕێکی دەخستن، مامۆستاکانیش دەهاتن. ئیتر لەوێ گۆرانی و هەلپەڕکێ و خواردنی کوردەواری و وێنەگرتن و پیاسە و چاوبڕکێی کوڕان و کچان و تۆپێن... هتد، سنوورێکی لەنێواندا نەدەهێشتەوە. هەموو کورد بووین و بۆ سەیران و خۆشی هاتبووین. ئەو کاتە کورد و بزووتنەوەکەیشی بەهێز بوون، لەگەل ڕێژیمی عیراقدا ڕێککەوتنی ئۆتۆنۆمی کرابوو.

جارێکیان بۆ سەیرانی سالانەمان دەڕۆیشتین. بەشی کوردی بەشێکی زۆر گەورەی زانکۆ بوو. چوار پێنج ئۆتۆبووسیان بۆ گرتبووین. لەو پاسەدا کە منی تێدا بووم، مامۆستا خەزنەدار و نازانم کێی تر لە مامۆستایان هەبوون. خوێندکارەکان بە دەنگێکی بەرز گۆرانییەکیان دەگوتەوە کە لەو ماوەیەدا ناوێکی زۆری دەرکردبوو، چونکە باسی برایەتیی کورد و عەرەبی دەکرد و شیعرەکەیشی تێکەلاوییەکی عەرەبی و کوردی بوو، بەلام هونەرمەندەکەی کە گۆرانییەکەی دەخوێند عەرەب بوو. لە گۆرانییەکەدا ڕستەیەکی ئاوا هەبوو [سەلاحەددین قارەمان، نیشانەک بوو]. کەچی خوێندکارەکان گۆڕیبوویان و دەیانگوت [سەلاحەددین قارەمان، سەگبابەک بوو]. مامۆستا خەزنەدار بە بیستنی ئەمە زۆر توورە بوو. ئەو لە پێشەوە دانیشتبوو، بەلام لای کردەوە و ڕووی لە خوێندکارەکان کرد و بە دەنگێکی بەرز وتی (ئەوەی دەلێ سەگبابێک بوو، خۆی سەگبابە).

لە مانگی سێیەمی سالی ١٩٧٤دا، ڕێککەوتنی کورد و ڕێژیمی عیراق دەگەیشتە کۆتایی. بڕیار بوو لەو چوار سالەی ئاگربەست و ئاشتییەدا ڕێژیم ئۆتۆنۆمی بۆ کوردستان جێبەجێ بکات، بەلام نەیکردبوو. بواری ئاشتی نەمابوو. هەموو کەسێک دەیزانی شەڕ دەبێتەوە. ئەمەیش نیگەرانییەکی زۆری دروست کردبوو. ئەو کاتە، سەرەڕای ئەوەی دەمخوێند، لە ڕۆژنامەی [برایی]شدا کارم

دەکرد. لەگەڵ کاک لەتیف هەڵمەتدا لە گەڕەکی وەزیرییەی بەغدا ژوورێکمان پێکەوە گرتبوو. ئەویش لە ڕۆژنامەی برایەتیدا کاری دەکرد. لە سەرەتای مانگی سێدا ئێمەی نووسەرانی ڕۆژنامەکە بڕیارمان دا بەغدا بە جێ بهێڵین و بچین بۆ کوردستان و بچینە ناو شۆڕشەوە. هەر وایشمان کرد. وا بزانم چواری مانگ بوو چووین بۆ هەولێر و لەوێوە لقی هەولێری پارتیی دیمۆکراتی کوردستان ڕێنوێنییان کردین و چووین بۆ ناوپردان و چۆمان، کە سەرکردایەتیی شۆڕشی لێ بوو. یەک ساڵی تەواو پێشمەرگە بووین. چیرۆکی ئەو هەرەس و شکستە گەورە و کارەساتبارەی کورد و شۆڕشەکەی هیی ئەوە نییە لێرەدا بە دوو سێ دێڕێک بیگێڕمەوە. ئەوەی خۆی ئەزموونەکەی نەدیتبێت، ئاستەمە تێی بگات.

لە ئەنجامی هەرەسەکەدا زۆرینەمان گەڕاینەوە بۆ عیراق. دوای خۆ بە دەستەوە دان و ڕێکخستنی کاغەز و ڕێوجێی ڕەسمیی گەڕانەوە بۆ شوێنی کار یا خوێندن، من گەڕامەوە بۆ خوێندنەکەی زانکۆم. دوای ساڵێک پێشمەرگایەتی، ئێستا ئیتر ئێمە گۆڕابووین و مامۆستا و دۆست و ئاشنا و ناسیاوەکانیشمان گۆڕابوون. ئێمە ئەزموونێکی پڕ و سەرشار و قوولمان پەیدا کردبوو، ئەوانیش بە چاوێکی دیکە لە ئێمەیان دەڕوانی. لە خوێندکارانی بەشی کوردی، پێم وایە نزیکەی سی چل کەسێک دەبووین چووبووینە دەرەوە. مامۆستا خەزنەدار لەوانە بوو بەخێرهاتنەوەیەکی گەرمی لێ کردین. مامۆستا عیززەدین ڕەسووڵ، پێش دەستپێکردنی دەرس، وێڕای بەخێرهێنانەوە، وتی: چوونە دەرەوەتان نیشتمانپەروەری بوو، هەروەهایش گەڕانەوەکەتان. بەشی هەرە زۆری قوتابیان و مامۆستایان و نووسەر و ڕووناکبیران، بە چاوی ڕێزەوە لەو ساڵی پێشمەرگایەتییەی ئێمەیان دەڕوانی. بێگومان کەسانێکیش هەبوون کە توانجیان تێ گرتبین، بەڵام ئەمانە زۆر نەبوون. من بۆ خۆم تەنیا دوو کەس بەو جۆرە قسەیان لەگەڵ کردم؛ کچە خوێندکارێکی هاوپۆلم، کە ئاسووریی عەینکاوەی هەولێر بوو، هەروەهایش ڕووناکبیرێکی کورد کە هاوڕێی نزیکیش بووین، چونکە ئەو ئەندامی حیزبی کۆمونیستی عیراق بوو، کە ئەودەم لەگەڵ بەعسی سەددامدا بەرەی نیشتمانییان پێک هێنابوو، لە کوردستانیش دژی شۆڕشی ڕزگاریخوازانەی کورد، چەکی ڕێژیمی بەعسیان لە شان کردبوو.

هاوینی ١٩٧٥، دیسان بە هۆی کاری سیاسییەوە وڵاتم بە جێ هێشت و ماوەی دوو ساڵ لە سووریا و لوبنان ژیام و هاوینی ١٩٧٧ ڕووم کردە ئەورۆپا. سەرەتا دە مانگ لە ئاڵمانیا (ی ئەوکات ڕۆژاوا) ژیام و دواتر چووم بۆ سوێد. چەند ساڵێک هیچ پێوەندییەکی ڕاستەوخۆم بە کوردستانەوە، تەنانەت بە کەسوکاری خۆیشمەوە، نەمابوو.

ساڵانێک دواتر بیستم کە مامۆستا خەزنەدار لەبەر گوشاری بەعس، عیراقی بە جێ هێشتووە و چووەتە وڵاتی ئەلجەزائیر و لە زانکۆی عەننابە کار دەکات. بە هۆی دۆستێکمەوە ناونیشانەکەیم دەست کەوت و ئیتر نامەگۆڕینەوە لە نێوانماندا دەستی پێ کرد. هەروەها چەند جارێک کتێبی کوردییشی بۆ ناردم. منیش کتێبەکانی خۆم و کۆڤاری [مامۆستای کورد] و چاپەمەنیی دیکەیش، ئەوەی کوردی تاراوگە بڵاویان دەکردنەوە، دەنارد بۆی. زۆر دڵی بە مامۆستای کورد خۆش

بوو. ئێستا ئیتر پێوەندی و شێوەی یەکدواندنمان گۆڕابوو. نامەکانی پڕ بوون لە وشە و دەربڕینی خۆشەویستی و ڕێز، بێگومان منیش هەروەها. هاوینی ۱۹۸۹ لەگەڵ ماڵ و منداڵدا گەشتێکمان کرد بۆ جەزائیر و مانگێک لەوێ ماینەوە. بە داخەوە چاوم بە مامۆستا نەکەوت، چونکە لەوێ نەمابوو، ماوەیەک پێش چوونەکەی ئێمە گەڕابووەوە بۆ کوردستان و پێم وایە هەر لەو کاتەوە ئیتر لە هەولێر دانیشت.

هەلومەرجی کوردستان زۆر خێرا بەرەو وەرچەرخان دەڕۆیشت. هۆیەکی ڕاستەوخۆی ئەمە بڕانەوەی شەڕی عیراق-ئێران، کارەساتی کیمیابارانی هەڵەبجە و پرۆسەی دڕندانە و فاشیستانەی ئەنفالی خەڵکی کوردستان بوو. بەهاری ۱۹۹۱ ڕاپەڕینی گەورە و شکۆداری خەڵکی کوردستان ڕووی دا. هەر لە سۆنگەی ئەوەیشەوە ڕێژیمی بەعس کەوتە گوتوبێژ لەگەڵ سەرکردایەتیی شۆڕشی کوردستاندا کە بەرەی کوردستانی نوێنەرایەتیی دەکرد.

ئەو هاوینە لەگەڵ ماڵ و منداڵدا چووم بۆ ئێران، چونکە ماڵی باوکم لە کۆڕەوەکەدا چووبوونە ناوچەی پاوەی کوردستانی ڕۆژهەڵات. ئەوە یەکەم جار بوو، کە دوای شانزدە ساڵی تەواو، چاوم بە باوکودایک و خوشکوبرا و کەسوکارم دەکەوت. شانزدە ساڵ بوو، لە هەندێ نامە و ۳-٤ جار تەلەفۆن بەولاوە هیچ ڕێگایەکی پێوەندیم پێیانەوە نەمابوو. ئەوە یەکەم جار بوو کە چاویان بە هاوسەری ئەو کاتە و سێ منداڵەکەم دەکەوت. نزیکەی حەفتەیەک لەگەڵ ئەواندا مامەوە. کە زانیم دەرفەتی چوون بۆ باشووری کوردستان هەیە، بێ دوودڵی چووم بۆ ئەوێ. ناوەڕاستی مانگی حەوتەم بوو. سەرەتا چوومە پێنجوێن. ئەو شارە جوانەی بە پێشمەرگایەتی سێ جار بینیبووم، ئێستا کۆمەڵێک کەلاوە بوو. یەک تاکە دیواری بە پێوە نەمابوو. بەڵام شارێک لە تەنەکە و تەختە و لاستیک و نایلۆن دروست کرابوو، شارێکی تەواو. ئێستایش سەرم لەوە سڕ دەمێنێت چۆن ئەو ئۆتۆمۆبیلانە لەم گەڕەکەوە دەچوون بۆ ئەو گەڕەک و چۆن بەناو ئەو کۆڵانە باریکانەدا، کە هەموو خانووەکان، خانووی تەنەکە و تەختە و نایلۆن، لە یەک دەچوون، هاتوچۆیان دەکرد؟

پرسیارم لە هەندێ لە دۆستەکانم کرد، کە لە پارتییە سیاسییەکانی کوردستاندا کاریان دەکرد، ئایا دەکرێ بچم بۆ ناو شارەکان؟ گوتیان شارە گەورەکانی وەک سلێمانی و هەولێر بە دەست هێزەکانی عیراقەوەن، بەڵام بەشێک لە شارە بچکۆلەکان بە دەست پێشمەرگە و پارتییەکانی کوردستانەوەن. بڕیارم دا بچم بۆ شەقڵاوە. ماشێنێکی جیپ و دوو پێشمەرگەیان لەتەکدا ناردم، بەڵام تەنیا دەمانچەیان پێ بوو. کڵاشنیکۆڤێکیشیان هێنابوو، لەناو ماشێنەکەدا شاردبوویانەوە. لە ڕێگەی قەڵادزێوە چووینە ڕانیە. ئەو شارانە هەموو ڕووخێنرابوون. تاک تاک دیوار بە پێوە مابوو، ئیتر ئەوی دیکە هەموو کەلاوە و وێرانە بوو. لە ڕانییەوە بە ڕێگەی هەریر و باتاسدا چووین بۆ شەقڵاوە. لەوێ میوانی خوالێخۆشبوو مامۆستا سەعد عەبدوڵڵا بووین، کە ئەوکات لە سەرکردەکانی حیزبی سۆسیالیستی کوردستان بوو. هەر دوای یەک دوو ڕۆژ، کوڕێکی ئەدەبییان بۆ ڕێک خستم. دیسان دوای ساڵانی دوورودرێژ، چاوم بە هەندێ لە هاوڕێیانی نووسەر کەوت؛

ئەوانەی لە بیرمن مامۆستایان سەعید ناکام، محەمەدی مەلا قادر، دۆکتۆر جەمال ڕەشید، مەحموود زامدار، جەلال بەرزنجی و خالید جووتیار بوون، ئەوانی دیکەم لە بیر نین.

پرسیارم لەوان کرد ئایا دەکرێ بچم بۆ هەولێر؟ وتیان شارەکە بە دەست عیراقەوەیە و سەربازی عیراقی بەناو شاردا دەسووڕێنەوە و لە ڕێگایش بازگەیان هەیە، هەندێک جار داوای ناسنامە دەکەن و هەندێک جاریش نایکەن. لە پێشمەرگەکانم پرسی، ئێوە دەڵێن چی؟ بچین یا نە؟ گوتیان، بڕیار، بڕیاری تۆیە، ئەگەر دەتەوێ بچیت، ئێمە لەگەڵت دێین. ئەگەر خوا نەخواستە شتێک ڕووی دا، بە خوا تا دوا فیشەک بەرگری لە تۆ و لە خۆیشمان دەکەین. دەی، تەوەکەل بە خوا، سەرێکە هێناومانە و نایبەینە دواوە. با ئەم سەرچڵییەیش بکەین. بە ڕاستی چوونەکەی هەولێرم تەنیا بۆ ئەوە بوو چاوم بە مامۆستا خەزنەدار بکەوێت. بیستبووم کە لەو هەموو بەزم و هەرای ڕەوکردن و ڕووکردنە ئێرانەدا، نە شاری بە جێ هێشتبوو، نە ماڵەکەی خۆی.

بەیانیی ڕۆژی داهاتوو کەوتینە ڕێ. لە ڕێگا لە بازگەیەکی عیراقی ڕایانگرتین. وتیان بۆ کوێ دەچن؟ گوتمان دەچین بۆ هەولێر. هەر وا خێرا تەماشایەکی سەر و گوێلاکمانیان کرد و گوتیان فەرموون بڕۆن. ئەوە یەکەم جار بوو دوای شانزدە ساڵ چاوم بە سەربازی عیراقی و بازگەی عیراقی دەکەوت. لە هەولێر، لەناو شەقامەکاندا چاومان بە هەندێک سەرباز کەوت، بەڵام کەس خۆی تێنەگەیاندین. لە یەک دوو شوێن ڕاوەستاین و دابەزیین و بە دەم گەڕانیشەوە پرسیاری ماڵی مامۆستا خەزنەدارمان دەکرد. لەناو ئەوانەدا کە قسەمان لەگەڵ کردن، لاوێکی باریکەڵەی باڵابەرز، هاتە پێشەوە و بە چپە لێی پرسیم: تۆ فڵانکەس نییت؟ گوتم، ئەرێ وەڵا، هەوم. خۆی پێ ناساندم، وتی ناوم سابیر ڕەشیدە و چیرۆکنووسم. دیار بوو نووسین و بەرهەم و وێنەمی پێشتر بینیبوو، بۆیە منی ناسییەوە. ئەگەرنا کاتێک من کوردستانم بە جێ هێشتبوو، ئەو لە سەرەتای لاوێنیدا بووە، نەک نووسەر، باوەڕ ناکەم خوێنەرێکی جیددییش بووبێت. خۆشبەختانە ئێستایش ئاشنایەتی و دۆستایەتیمان هەر هەیە و بەردەوامە. دوای پرسیار کردن، ناونیشانی ماڵی مامۆستا خەزنەداریان بۆ هەڵداین. هەر زوو دۆزیمانەوە. مامۆستا خۆی دەرگای کردەوە. بە چاوپێکەوتنی من، هەر زۆر دڵخۆش بوو. پێی سەیر بوو چۆن گەیشتوومەتە ئەوێ؟ قسە و باس زۆر بوون و کاتیش کەم. ئێمە دەبوو بگەڕێینەوە بۆ شەقڵاوە. ئەو نیوەڕۆیە لای ئەوان نانمان خوارد. دۆڵمەیان لێ نابوو. درەنگانێ بە ڕێگەکەی خۆماندا گەڕاینەوە.

لە یەک دوو ساڵی داهاتوودا، هەڵبژاردن لە کوردستاندا کرا بۆ دروستکردنی پارلەمان و حوکمەتی هەرێم ڕاگەیێنرا و وردە وردە ڕێگا کرایەوە بۆ سەردانەوەی کوردستان، لە تورکیا، ئێران یا سووریاوە. هەمووی دوو یا سێ ساڵی پێ چووبوو، کە شێرپەنجەکەی سیاسەتی کورد (شەڕی براکوژی)، دیسان سەری هەڵدایەوە. دەنگوباسی گەندەڵی و دزی و تاڵان و بەرتیلخۆری و چاوپۆشی لە کۆنەجاش و کۆنەبەعسی و شەڕەدەنووک و پاوانخوازیی نێوان دوو زلهێزەکەی کوردستان، پارتی و یەکێتی، گرنگترین هەواڵی کوردستان بوون. لە گۆڤاری مامۆستای کورددا چەند لاپەڕەیەکمان تەرخان کردبوو بۆ ئەو نامانەی لە کوردستانەوە دەهاتن و ئەو جۆرە

دەنگوباسانەیان تێدا بوون. زۆر لە نووسەران و دۆست و ئاشنایان بەردەوام نامەیان بۆ دەناردین. خۆشبەختانە جاروبار هەندێک لە ژمارەکانی گۆڤارەکە دەگەیشتەوە کوردستان. مامۆستا خەزنەدار بە گەرمی پشتیوانیی دەکرد و بابەت و هەواڵ و نووسینی بۆ دەناردین. هەر کەسێکی دەست بکەوتایە، بهاتایە بۆ سوێد، نامەی پێدا بۆ دەناردم. هەر لەو ماوەیەدا نامیلکەیەکی پوشکینی لە ڕووسییەوە کردبووە کوردی، **گەشتێک بۆ ئەرزەڕووم**، بۆی ناردم و منیش چاپم کرد. کە ساڵی ١٩٩٦ بڵاوبوونەوەی گۆڤاری [مامۆستای کورد]م ڕاگرت یەکجار زۆری پێ ناخۆش بوو. زۆریش هەوڵی لەگەڵ دام بڕیارەکە هەڵوەشێنمەوە و دەستی پێ بکەمەوە، بەڵام من تازە بڕیاری خۆم دابوو.

من، بە هیچ جۆرێک دڵم بە هەلومەرجی کوردستان خۆش نەبوو. دەمزانی ئەم جۆرە سیاسەتکردن و بەڕێوەبردنە سەری کورد و مەسەلەکەیشی دەدا بە فەتارەتدا. هەر ئەو ماوەیە دوو سێ جارێک نامەم بۆ جەنابی سەرۆک بارزانی نارد و ئەویش وەڵامی دەدامەوە. زۆرم حەز دەکرد سەری کوردستان بدەمەوە، بەڵام منێکی دوور لە سیاسەت و سیاسەتبازییەوە، نەمدەویست لایەنێک سەردانەکەم بۆ بەرژەوەندیی خۆی و دژی لایەنەکەی دیکە بە کار ببات.

هاوینی ساڵی ١٩٩٨ بوو، کاک هەڵۆ بەرزنجەیی و کاک ئەکرەم خامۆش ئاگاداریان کردم کە مامۆستا خەزنەدار دێت بۆ بەرلین و ماوەیەک لەوێ دەمێنێتەوە. بڕیارم دا بچم بۆ لای. خۆیشی کە گەیشتە بەرلین تەلەفۆنی بۆ کردم. ڕۆژی ٢٦-٦-١٩٩٨، چووم بۆ بەرلین و سێ چوار ڕۆژێک لەوێ مامەوە. ڕۆژێک هەر هەردوومان پێکەوە چووین بۆ ناو شار. قاوەخانەیەکی جوان و خۆش هەبوو، چووین تاوێک لەوێ دانیشتین، دواتر خۆمان کرد بە چەند بازاڕ و کۆگای جۆراوجۆردا. لە دوکانێکی بچکۆلە چاوی بە هەندێک وازیچە کەوت، کە ئاژەڵی جوان بوون، وتی زۆر جار لەم شتانە دەکڕم و لەناو کتێبخانەکەمدا دایاندەنێم. ئەو خۆی چەند دانەیەکی هەڵبژارد، بەڵام من کڕیمن و وەک دیاری پێشکەشیم کردن.

هەر لەو ڕۆژانەدا، تەلەفۆنی شاعیر و ڕۆماننووسی ناوداری عیراقی (فاضل عەززاوی)م کرد و وتم پێم خۆشە چاومان بە یەکدی بکەوێت. عەززاویم تەنیا یەک جار، ساڵی ١٩٧١ لە بەغدا بینیبوو. لەو ساڵانەدا، بە تایبەت دوای ڕووخانی ڕێژیمی ئاڵمانیای ڕۆژهەڵات (ئەو لەوێ دەژیا) و یەکگرتنەوەی هەردوو بەشەکە، یەک دوو جارێک بە تەلەفۆن قسەمان کردبوو. ئێوارەیەک لەگەڵ مامۆستا خەزنەدار و کاک هەڵۆدا لەو کات و جێیەی دیاریمان کردبوون، لە قاوەخانەیەک چاومان بە عەززاوی کەوت. هەندێک لە کتێبەکانی خۆی بۆ هێنابووین. دانیشتنێکی فەرهەنگی و ئەدەبیی خۆش بوو. بە عەرەبی قسەمان دەکرد. عەززاوی کەرکووکییە. وتم پێم وایە تۆ کوردی دەزانیت. گوتی تێدەگەم، بەڵام ئێستا ناتوانم قسەی پێ بکەم.

لە دوایین مانگەکانی ساڵی ١٩٩٩دا، کە بەرەو ساڵێکی تازە و سەدەیەکی تازە و هەزارەیەکی تازە دەڕۆیشتین، پرسم بە هەندێک لە دۆستانم کرد؛ مامۆستا خەزنەدار، مامۆستا شوکر مستەفا، کاک

سەرۆ قادر. هەموو پێیان باش بوو سەر بدەمەوە و ئەوەیان جەخت کرد کە هەلومەرجی کوردستان لە جاران هێورترە و بەرەو باشی دەڕوات. ناوی خوامان لێ هێنا و بە ماڵ و مناڵەوە، چەند ڕۆژێک پێش ساڵ و سەدە و هەزارەی تازە (٢٠٠٠)، ڕوومان کردە کوردستان. لە ڕێگەی تورکیاوە ڕۆیشتین. فڕۆکە تا ئیستانبووڵ هەبوو. لەوێوە بە ئاوتۆبووس چووینە دیاربەکر، ئەوجا سنووری کوردستان–دهۆک–هەولێر. لەم سەردانەی ئەم جارەدا چەند جارێک چاوم بە مامۆستا خەزنەدار کەوت، ئەو دەهات بۆ لامان لە هۆتێل و لە هەموو سەمینارەکاندا ئامادە دەبوو، ئێمەیش لە ماڵی خۆیان سەرمان لێ دا. ئەمە هەلێکی باش بوو کە لەگەڵ مامۆستا بە دوورودرێژی لە زۆربەی بابەتەکانی ئەدەب و زمان و فکر بدوێین.

لەو ماوەیەدا سەرم لە چەند دەستگایەکی زانستی دا. لە بەشی ئینگلیزیی زانکۆی سەلاحەددین، سەمینارێکیان بۆ دانابووم. کە چووم، مامۆستا خەزنەدار و بەشێکی زۆری مامۆستاکان چاوەڕێ بوون. دوای دانیشتنێکی کورت، وتیان فەرموون با بچین بۆ هۆڵی سەمینار. کە لە دەرگای سەرەکی دەچووینە دەرەوە، هەموو فەرموو فەرموویان لێ کردم کە من لە پێشەوە بڕۆم. ئێ من چۆن شتی وا دەکەم؟ ئەمە تۆزێک کاتی خایاند. منیش مامۆستا خەزنەدارم خستە پێش خۆمەوە. کە چووینە دەرەوە، مامۆستا ڕووی کردە هەموویان و وتی: من پێم نەگوتن؟ من دەزانم ئەو ناکەوێتە پێش من. دیار بوو پێش گەیشتنم باسی منی بۆ کردبوون.

ئەو ساڵانەی لە بەشی کوردیی زانکۆی بەغدا دەمانخوێند، هەموو دەمانزانی مامۆستاکانمان لەناو خۆیاندا زۆر کۆک نین. بۆ نموونە مامۆستایان خەزنەدار و دۆکتۆر عیززەددین مستەفا ڕەسووڵ لەگەڵ یەکدی ناکۆک بوون. ئێمەی خوێندکار کارمان بەوە نەبوو، نەدەبووینە لایەنگری ئەم یا ئەو، بەڵام ئەوان ئەوەیان پێ نەدەشێردرایەوە. کە هاوینی ١٩٩١، وەک باسم کرد، چوومە سەردانی مامۆستا مارف، هەواڵی دۆکتۆر عیززەددینیشم پرسی، وتی هیچ ئاگام لێ نییە، پێوەندیم لەگەڵی نییە. ئیدی زانیم کار لە کار ترازاوە.

شێوە و ناوەڕۆکی پێوەندیی کەسەکان لە کۆمەڵگای کوردەواریدا، ڕەنگە لە زۆر جێگای دیکەیش وا بێت، کەمتر لەسەر بنەمای ئاوەزکارانە (عەقڵانی) ڕۆ دەنرێت. لە پلەی یەکەمدا هەستی زووتێپەڕ و هەڵچووی تاک دەبێتە هۆی گوورانی. لەناو ئەو مامۆستایانەدا کە لە سۆڤیێت خوێندبوویان، دوویان بە ئاشکرا دژی مارکسیزم و سیستەمی سۆڤیێتی بوون و نەکەوتبوونە ژێر کارکردی پڕۆپاگاندەی حیزبە کۆمونیستەکانەوە؛ خەزنەدار و کاووس قەفتان. مامۆستا قەفتان ئەمەی بە ئاشکرا لای من باس دەکرد. هۆیەکی ئەو ناکۆکییەی خەزنەدار و عیززەددین ڕەنگە هەڵوێستی ئیدیۆلۆگی بووبێت، بەڵام ڕەوشت و هەڵوێست و هەڵسوکەوتیش نەخشی خۆیان هەبوو. خەزنەدار نیشتمان و نەتەوەپەروەر بوو. تا ڕادەیەکی زۆر خۆی بۆ لێکۆڵینەوە و کاری زانستی تەرخان کردبوو. لە سیاسەتی حیزبی و ڕۆژانەوە دوور بوو.

ئێمە ئەگەر بیر لە هەڵوێستی ئاوەزکارانە بکەینەوە، دەبوو کەسێکی وەک خەزنەدار یا جەمال نەبەز لە کەسێکی وەک مامۆستا مەسعوود محەمەدەوە نزیک ببوونایە، چونکە هەرسێیان خۆیان بە نەتەوەپەروەر دەزانی. کەچی ئەو دووە مامۆستا مەسعوودیان خۆش نەدەویست. گوێم لێ نەبووە خەزنەدار، بە چاک یا بە خراپ، باسی مەسعوود محەمەد بکات. بەڵام جارێکیان لەگەڵ مامۆستا نەبەز لە ژووری کارکردنەکەی خۆی لە زانکۆی ئازادی بەرلین دانیشتبووین، باسی زمانی کوردی و زمانزانی کوردمان دەکرد. من بە خۆشەویستی و ڕێزەوە باسی مامۆستا مەسعوودم دەکرد، کەچی نەبەز گوتی "مەلا مەسعوود عەرەبییەکی باش دەزانێت". زۆر سەیرە، بتوانیت هەموو بەهرە و گەورەیی و کەسایەتی و زانیاریی مەسعوود محەمەد لە ڕستەیەکی وەهادا کورت بکەیتەوە. یادی هەرسێیان بە خێر.

سەرەتای ساڵی ٢٠٠٦، لە شاری دیاربەکری کوردستانی باکوور، کۆنفرانسێکی فەرهەنگییان ڕێک خستبوو، منیش بانگ کرابووم و یەکەم کەسیش بووم کە لێکۆڵینەوەکەم پێشکەش کرد. جا ڕۆژی یەکەم کە دەبوو کۆنفرانس دەست پێ بکات. مامۆستا خەزنەدار کە گەیشتبووە بەر دەرگای هۆڵەکە و بینیبووی مامۆستا عیززەددین یەکێکە لەوانەی دانیشتنەکە دەبەن بە ڕێوە، گەڕابووە دواوە و لە دەرەوە لەسەر تەختێک دانیشتبوو. دیاربوو ڕێکخەرانی کۆنفرانس زۆریان هەوڵ لەگەڵ دابوو کە بێتە ژوورەوە، سوودی نەبوو. نازانم کێ پێی وتبوون: بە خوا مەگەر تەنیا فلان کەس [مەبەستیان من بوو] بتوانێت کاری تێ بکات. هاتن، وتیان پیاوی چاک بە، هەوڵێک بدە! کۆنفرانسیان ڕاگرتبوو تا ئەم کێشەیە چارەسەر بکرێت. چووم بۆ لای مامۆستا خەزنەدار و لە تەنیشتیەوە دانیشتم. وردە وردە کەوتمە دواندنی. تێگەیشتم کە تا [بە قەولی مامۆستا] ئەو کابرایە لەوێ دانیشتبێت، ئەم نایێتە ژوورەوە. لەگەڵ ڕێکخەراندا قسەم کرد و ئەوانیش داوایان لە مامۆستا عیززەددین کرد کە لە گرۆی بەڕێوەبردنەکەدا بەشدار نەبێت. دیسان چوومەوە بۆ لای خەزنەدار و ئەم جارە هەردوومان پێکەوە هاتینە ژوورەوە. ئەوجا با ئەوەیشی بخەمە سەر، کە ئەو کاتە من خۆیشم لەگەڵ مامۆستا عیززەددیندا نێوانمان خۆش نەبوو، دوو سێ ساڵێک بوو هەموو پێوەندییەکانمان هەڵوەشاندبوونەوە.

نازانم دوای ئەو کۆنفرانسە چەند جاری دیکە چاوم بە مامۆستا خەزنەدار کەوتەوە؟ هەر کاتێک سەری کوردستانم دابێتەوە و ڕێم کەوتبێتە هەولێر سەرم لێ داوە. هەر کاتێکیش بۆ ئەو یا بۆ من گونجابێت، نامەمان بۆ یەکدی دەنووسی.

پاییزی ساڵی ٢٠١٠، بەیانییەکی زوو بوو، لە تۆڕی ئینتەرنێتەوە تەماشای ڕۆژنامەکانی کوردستانم دەکرد، لە لاپەڕەی یەکەمی یەکێک لە ڕۆژنامەکاندا، لە سەری سەرەوە، دەستەڕاست، وێنەیەکی مامۆستا خەزنەدار لە چوارچێوەیەکی ڕەشدا دانرابوو. تێگەیشتم کە خەزنەدار کۆچی کردووە. هەواڵەکەم هێندە لا گران بوو، نەمدەویست بیخوێنمەوە. سەرم دانەواند و تەماشای مێزەکەی بەردەمی خۆمم دەکرد. بیرم لە مرۆڤێک، پیاوێک، زانایەک و مامۆستایەک دەکردەوە کە لەپاڵ هەموو خۆشەویستی و حەز و ئارەزۆکانیدا، عیشقێکی گەورە و پیرۆز سەرتاپێی بیر و

ژیان و هەبوونی داگیر و ڕەنگڕێژ کردبوو، عیشقی نەتەوە و نیشتمانێک، عیشقی فەرهەنگ و زمان و ئەدەبییاتی ئەو نەتەوەیە و عیشقی خاک و شاخ و ئاو و دار و بەردی ئەو نیشتمانە.

ئوپسالا، سوێد، ٧-١١-٢٠٢٣